
ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇԸ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

ԼԻԼԻԹ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Փիլիսոփայությունը միշտ կարևորել է հասարակական ու քաղաքակրթական զարգացումներում որոշիչ դեր ունեցող հարացույցների ուսումնասիրությունը: Այսօր պոստմոդերնի հարացույցն ամենաքննարկվողներից է: Որպես քաղաքակրթական, ինչպես նաև հասարակական տարբեր ոլորտներում ծավալվող բազմաթիվ ճգնաժամերի լուծում-մարտահրավեր՝ աշխարհընկալման և մտածողության այս նոր մոդելը խարխլում է դասական ռացիոնալիզմի և լոգոցենտրիզմի հիմքերը՝ աշխարհի ու կյանքի մոդերնիստական ճանաչողությունը վերածելով այդ նույն աշխարհի ու կյանքի հետմոդերնիստական «որոնումների»: Վերջինս հետմետաֆիզիկական մտածողության շրջանակներում ինքնահաստատվում է որպես արևմտաեվրոպական մտածողությանը բնորոշ պանլոգիզմի, ռացիոնալիզմի, օբյեկտիվիզմի և պատմականության սկզբունքների բազմակողմանի քննադատություն, որի գաղափարական արձագանքները դրսևորվում են արվեստում, փիլիսոփայության, գիտության, քաղաքականության մեջ, մշակույթի այլ բնագավառներում:

Փիլիսոփայության շրջանակներում հետմոդերնիստական ռեֆլեքսիան ուղղված է փիլիսոփայական աշխարհայացքային-տեսական ամբողջական համակարգի մշակման անհնարինության հիմնավորմանը: Այսպիսի ճանաչողության հիմքում փիլիսոփայական հարաբերապատությունն է, սկեպտիցիզմն ու առհասարակ գիտելիքի օբյեկտիվ բովանդակության հանդեպ էպիստեմոլոգիական կասկածը: Ընդունված է, որ հետմոդերնիզմը փիլիսոփայության մեջ ձևավորված ուղղություն է, որը իր գաղափարաբանությամբ հակադրվում է արևմտյան դասական փիլիսոփայության գաղափարական ավանդույթներին, իսկ «հետմոդերն» հասկացությունը խորհրդանշում է սոցիալ-մշակութային դարաշրջան, որտեղ առկա է դասականության նկատմամբ ինչպես մերժողական, այնպես էլ դրվատական վերաբերմունք: Այսինքն՝ «...հետմոդերնիզմը հետմոդերնի դարաշրջանում զարգացման գերիշխող ուղղությունն է»¹: Այս պարագայում կարևոր է նաև «հետ» նախածանցի իմաստային բովանդակության ճիշտ ըմբռնումը, ինչը գերծ է պահում հետմոդերնիզմը հակամոդերնիզմի հետ հնարավոր նույնացնելուց: Այստեղ «հետ»-ը ենթադրում է հեռացում մոդերնիստական գաղափարաբանությունից, ընդ որում՝ դա ոչ միայն և ոչ այնքան ժամանակագրական ու տարածական է, որքան տրամաբանական: Այն անցյալի արժևորման, իմաստավորման և անցյալի նկատմամբ

¹ Кутырев В. А. Философия постмодернизма. Нижний Новгород, 2006, с. 95.

յութահատուկ վերաբերմունքի ձևավորման արտահայտչամիջոց է:

Հետմոդեռնիզմը կապված է փիլիսոփայական տեսությունների արմատական վերափոխման հավակնության հետ: Լեզվի՝ առարկայական աշխարհից լրիվ ինքնավարության և բազմաթիվ գոյաբանությունների հնարավորության գաղափարները փիլիսոփայական շատ հասկացությունների և տեսությունների վերանայման անհրաժեշտություն են առաջացնում: Այդպիսին է «խորհրդանիշ» հասկացությունը, քանի որ պոստմոդեռնիստ փիլիսոփաներ Ժ. Բոդրիարը, Ու. Էկոն, Ռ. Բարթը, Ժ. Դերիդան, Ժ. Դեյոզը, Ժ. Լականն այն դիտում են իբրև ժամանակակից հասարակությունը հասկանալու և դրա արժեքային բնութագրիչները սահմանելու միջոց:

Ժամանակակից փիլիսոփայությունում «խորհրդանիշ» հասկացությունն իր բովանդակությունը որոշակիացնում է «սիմուլյակր», «դատարկություն», «հիպերռեալություն» հետմոդեռնիստական հասկացությունների համատեքստում: Փոփոխության և փոխակերպման են ենթարկվում «խորհրդանիշ» հասկացության արժեքային նախկին բնութագրիչները: Եվ եթե Էռ. Կասիրերը, Ն. Բերոյանը, Վ. Իվանովը, Ա. Բելովը խորհրդանիշն ուսումնասիրում էին ցույց տալու համար բանականության կառուցողական-ստեղծագործական առանձնահատկությունները, ապա ժամանակակից հետմոդեռնիստական հայեցակարգում խորհրդանիշի խնդրակարգը նախ դուրս է բերված իմացաբանության շրջանակներից, այնուհետև շեշտադրված են դրա սեմիոտիկական հատկանիշները:

Ժ. Դերիդան, Ժ. Դեյոզը, Ժ. Լականն իրենց ուսմունքներում պաշտպանում են «խորհրդանիշ» հասկացության վերլուծության այս գիծը և Կ. Յունգի այն գաղափարը, որ Եվրոպայի պատմությունը գիտության և տեխնիկայի զարգացման ճնշմամբ իրականացող խորհրդանիշային գիտելիքի հետընթացի պատմություն է: Ըստ Ժ. Դերիդայի խորհրդանիշն այսօր նույնանում է ճիշտ իր հակադրության՝ սիմուլյակրի² հետ, այն ոչ թե որևէ առարկայի կամ գաղափարի առկայությունն է փաստում, այլև դրա բացակայությունը: «Խորհրդանիշն այլևս չի ղեկավարում այն ամենը, ինչը կատարվում է նշանակվողի հետ, արտացոլում է ոչ թե նշանակվողի հետ կապ, այլ դրանից ազատությունը ի ցույց դնելով սիմուլյակրի իշխանությունը»³: Ժ. Դեյոզի համոզմամբ մենք այժմ գործ ունենք պլատոնիզմը գլխիվայր շրջելու, խորհրդանիշը և սիմուլյակրը նույնացնելու հետ, իսկ սիմուլյակրի «ոչ ռեպրեզենտատիվ» մոդելը իրենից լոգոցենտրիզմի հետմոդեռնիստական դեկոնստրուկցիայի (վերակառուցարկման) ուժեղ հակափաստարկն է ներկայացնում⁴:

² Սիմուլյակրի ժամանակակից՝ հետմոդեռնիստական հայեցակարգը ձևակերպել է Ժ. Բոդրիարը, որտեղ հեղինակը ժամանակակից դարաշրջանը համընդհանուր սիմուլյացիայի (կեղծարարությունների) դարաշրջան է հայտարարում, ուր սիմուլյացիան այնքան մեծ շրջանակներ է ընդգրկում, որ ռեալությունը վերածվում է հիպերռեալության: Ժ. Բոդրիարը խորհրդանիշ-սիմուլյակրների զարգացման երեք հաջորդական փուլ է առանձնացնում: Առաջին փուլում խորհրդանիշ-սիմուլյակրներն իրականությունն են արտացոլում, երկրորդ փուլում դրանց միջոցով քողարկվում է իրականությունը, իսկ երրորդում՝ դրանց միջոցով իրականության բացակայությունը:

³ Назарчук А. В. Идея коммуникации и новые философские понятия XX века. "Вопросы философии", 2011, № 5, с. 157-165.

⁴ St̄ u Del̄ez Ж. Платон и симулякр // "Новое литературное обозрение", 1993, № 5, էջ 72- 93:

Անդրադարձը փիլիսոփայության պատմությանը ցույց է տալիս, որ խորհրդանիշի վերաբերյալ ձևավորված տարբեր հայեցակարգերը կարելի է բաժանել երկու մեծ խմբի: Առաջինը խորհրդանիշը դիտարկում է գոյաբանական, իսկ երկրորդը սոցիալ-մշակութային հարթության վրա (խորհրդանիշի մեկնաբանության գոյաբանական ավանդույթը սկիզբ է առնում Պլատոնի, իսկ երկրորդը՝ Արիստոտելի փիլիսոփայությունից): Այս տեսանկյունից խորհրդանիշի հետմոդեռնիստական հայեցակարգը կարելի է դասել երկրորդ խմբին: Իսկ եթե փիլիսոփայության պատմության դասական, ոչդասական և էտոչդասական ժամանակային փուլերի պարբերացման սկզբունքով առաջնորդվենք, ապա կարող ենք տեսնել, որ փիլիսոփայության դասական շրջանում գերակայում է առաջին մոտեցումը, ոչդասական շրջանում «խորհրդանիշ» հասկացությունն աստիճանաբար հանգեցվում է նշան հասկացությանը, իսկ էտոչդասական՝ հետմոդեռնիստական շրջանում տիրապետում է երկրորդ մոտեցումը:

Ընդ որում, եթե դասական փիլիսոփայության շրջանակներում խորհրդանիշը գոյաբանական մոտեցման շնորհիվ ավելի տարողունակ հասկացություն էր, քան նշանը, ապա ոչդասական փուլում նշանն է համարվում առավել տարողունակ: Վերջինիս հետևանքով փոխվում է «խորհրդանիշ» հասկացության տեսական իմաստավորումը: Խորհրդանիշները կարծես «պարզեցվում» են, կորցնում են իրենց բազմիմաստությունն ու անորոշությունը, ինչն էլ իր հերթին հանգեցնում է «խորհրդանիշ» հասկացության «գոյաբանական» մեկնաբանության «մթազմմանը»: Ետոչդասական շրջանում խորհրդանիշը ևս մեկ փոփոխություն է կրում: Ոչդասական շրջանի «խորհրդանիշ» հասկացության ռեդուկցիան «նշան» հասկացությունը էտոչդասական շրջանում փոխարինում է «սիմուլյակր» հասկացությամբ: «Խորհրդանիշ» հասկացության գործունեության մեխանիզմը հետոչդասական շրջանում դառնում է սիմուլյացիոն փոխանակումը:

Դասական շրջանի փիլիսոփայության մեջ գոյաբանական մոտեցման ներկայացուցիչներ են համարվում Օ. Երանելին, Իմ. Կանտը, Ֆ. Շլեգելը, Ֆ. Շելլինգը, իսկ սոցիոմշակութային մոտեցման կողմնակիցներ՝ Պ. Աբելյարը, Ի. Գյոթեն, Գ. Հեգելը:

Ըստ հետմոդեռնիստական տեսությունների՝ խորհրդանիշ-սիմուլյակրների բազմաձևությունն անհնար է դարձրել վերաներկայացումն ընդհանրապես, իսկ ամբողջ եվրոպական մշակույթը հենված է հենց վերաներկայացման հնարավորության նկատմամբ հավատի վրա: Մ. Բոդրիարի կարծիքով, եթե կար ժամանակ, հատկապես Նոր շրջանում, որ մարդիկ դեռ հավատում էին, թե նշանները, խորհրդանիշներն ինչ-որ բան են վերաներկայացնում, ապա այսօր արևմտյան հասարակության մեջ բոլորը հասկանում են, որ դրանք ընդամենը «ձևանում են» ու «ձևացնում» և ոչ ավելին⁵: «Կերպարների չար հրեշը» աշխատանքում նա անդրադառնում է կարտեզիականությանն ու իր հայեցակարգը հա-

⁵ Տե՛ս **Бодрийяр Ж.** Общество потребления. Его мифы и структуры. М., 2006, էջ 41:

կադրում դրան⁶: Ըստ հեղինակի՝ Ռ. Դեկարտը խոսում է ոչ իրական աշխարհ ստեղծելու կարողություն ունեցող հենց այն «չար հրեշի» մասին, որն այսօր վերադարձել է: Նա այդ հրեշին «քշում է» հիմնարար կասկածի օգնությամբ, հանգում Աստծո գոյության՝ որպես ճանաչողության ճշմարտության երաշխավորի ապացույցին, և դրանով իսկ՝ ռացիոնալացնում աշխարհը: Մինչդեռ Ժ. Բոդրիարի կարծիքով, աշխարհը «ռեալությամբ» օժտող նմանակարգ «ռացիոնալությունը» մտացածին է: Աշխարհում օբյեկտիվ ոչինչ գոյություն չունի, իսկ աշխարհի ռեալության մասին հարցադրումն անիմաստ թեզ է:

Ժամանակակից «չար հրեշը» հիպերռեալության սիմուլյակրների տեսքով և սիմուլյացիայի շնորհիվ այլևս հնարավորություն չի տալիս ճանաչողության և տեսական քննադատության, ինչի շնորհիվ մենք առասպելականից, խորհրդավորից և խորհրդանշանայինից անցում ենք կատարում կեղծ, օպերացիոնալ օբյեկտների համակարգ: Այսպիսի խորհրդանշան-սիմուլյակրների առաջացման հիմնական պատճառներից մեկը ձևավորված վիրտուալ իրականությունն է, որում սոցիալական հաղորդակցությունը ստեղծվում և պահպանվում է հաղորդակցական տեխնոլոգիաների, հաղորդակցության զանգվածային միջոցների և համացանցի միջոցով: Փոխարինելով սոցիալական հաղորդակցության ռեալ գործընթացը վիրտուալ հաղորդակցության միջոցները (սիմուլյակրները) հանում են սոցիալական-ռեալի և հիպերռեալի միջև եղած սահմանը: Եվ ինչքան մեծ տեղ գրավի այսպիսի հաղորդակցությունը, այնքան կմեծանան խորհրդանշան-սիմուլյակրների բացասական նշանակությունը և դերը մարդու կենսաաշխարհի և հոգևոր արժեքների ձևավորման գործընթացում, մարդն առավել կախված կդառնա ժամանակակից հաղորդակցական տեխնոլոգիաների միջոցով մոդելավորված, հորինված հաղորդակցական իրականությունից, կերպարներից և իրավիճակներից: Այսպիսի իրավիճակում մենք գործ ունենք «խորհրդանշանի» և «խորհրդանշանայինի» աստիճանական մահվան հետ: Ըստ հետմոդեռնիստական փիլիսոփայության՝ այժմ խորհրդանշանի և սիմուլյակրի, խորհրդանշանայինի և սեմիոտիկականի, ռեալի և հիպերռեալի հարաբերակցության խնդիրները ենթադրում են ստեղծման միասնական ռազմավարություն, այն է՝ իրականության խեղաթյուրում:

Այսպիսով, ելակետ ունենալով իրականության բազմակի ընկալման ու մեկնաբանության հայեցակետը, ինչպես նաև հասարակական բազմավեկտոր և հակասական զարգացումների գաղափարը՝ հետմոդեռնի հայեցակարգի ուսումնասիրությունն այսօր առանցքային նշանակություն է ստանում, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս հասկանալու սոցիալ-փիլիսոփայական գիտելիքի ամենատարբեր մակարդակներում ընթացող գործընթացների բնույթը, դրանց հետագա զարգացումների միտումները: Իսկ խորհրդանշանի հայեցակարգի փոխակերպումներն անմիջականորեն արտացոլում են մշակութային-փիլիսոփայական զարգացումների արդի փուլի առանձնահատկությունները՝ սոցիալական կեցության սեմիոտիկացիան,

⁶ Ըստ՝ **Беззубова О. В.** Образ и симулякр в концепции Жана Бодрийера // www.culturalnet.ru/main/getfile/1466

«խորհրդանշանայինի» ճգնաժամը սոցիալական գործընթացներում, ժամանակակից հասարակական-մշակութային տարաբնույթ գործընթացների սիմուլյատիվ բնույթը, իրականության սիմուլյակրացումը: Որպես «խորհրդանիշ» հասկացության ինդրակարգի զարգացման և մեկնաբանության համեմատաբար նոր, ինքնուրույն փուլ, հետմոդեռնիզմի փիլիսոփայությունը ձևակերպում է խորհրդանիշի «ոչդասական» մեկնաբանության մի նոր այլընտրանք, ուր շարունակվում է խորհրդանիշի հետստրուկտուրալիստական քննադատությունը, «էպիստեմոլոգիական կասկածի» դիրքերից խորհրդանիշն աստիճանաբար զրկվում է իր գոյաբանական հիմքից, վերածվում է «մաքուր» սեմիոտիկական նշանի, լեզվական խաղի՝ հիպերիրականությունն ստեղծող միջոցի սիմուլյակրի: Փոխակերպման են ենթարկվում խորհրդանիշի ռեպրեզենտատիվ (վերաներկայացնող), գոյաբանական, իմացաբանական-արժեքային բնութագրիչները, և փոփոխության է ենթարկվում այն հասկացութային համատեքստը, որի շրջանակներում նախկինում իր բովանդակությունն էր որոշակիացնում «խորհրդանիշ» փիլիսոփայական հասկացությունը:

Բանալի բառեր - *հետմոդեռն, հետմոդեռնիզմ, խորհրդանիշ, նշան, սիմուլյացիա, սիմուլյակր, սոցիալական հաղորդակցություն, հիպերիրականություն*

ЛИЛИТ АЛЕКСАНИЯН – Символ в современных тенденциях социальной реальности. – Философия постмодернизма формулирует символ по-новому и продолжает его постструктуралистскую критику: с точки зрения «эпистемологического сомнения» символ постепенно утрачивает самостоятельное существование, переходит в семиотический знак, языковую игру, способ создания гиперреальности – симулякра. Пересматриваются рамки репрезентативной, онтологической, познавательной ценностной характеристики символа, подвергается изменениям тот терминологический контекст, в котором прежде конкретизировалось содержание философского термина

Ключевые слова: *постмодерн, постмодернизм, символ, знак, симуляция, симулякр, социальная коммуникация, гиперреальность*

LILIT ALEKSANYAN – Symbol in the Modern Trends of Social Reality. – Postmodern philosophical paradigm redefines previously defined concepts and frames of the symbol. As a relatively new independent phase in the development and interpretation of the symbol, the philosophy of postmodernism formulates the so-called “non-classical” interpretation of the symbol as a new alternative which has been continued in the philosophy of poststructuralism. From the point of view of “epistemological doubt”, the symbol gradually loses its ontological basis, it turns into a “pure” semiotic sign, into a linguistic game, a way of creation of hyperreality – a simulator. Conversion is subjected to the representative, ontological, epistemological descriptors of the symbol and change is subjected to such conceptual context within which “the symbol” as a philosophical concept previously specified its content.

Key words: *Postmodern, Post-Modernism, symbol, sign, simulation, simulyacrum, social communication, hyperreality*